

Pater Noster på plats efter fem års renovering

MARIE LOUISE AARÖE, *Frilansjournalist*

Pater Nosterfyren utanför Marstrand är en ‘Heidenstammare’ som stod klar hösten 1868. Fyrtornet är uppfört i en öppen konstruktion helt i järn och konstruerad av Nils Gustaf von Heidenstam. Han skapade flexibla konstruktioner som var genialiska för den tiden.

PATER NOSTER är en av de högsta Heidenstamsfyrrarna. Den mäter 32 meter och består av sju sektioner. Den 30 juli 2002 lättade fyren från Hamneskär med hjälp av pontonkranen Samson från Grenå, och transporterades via Rönnäng på Tjörn till Uddevalla för vidare transport till Arendalsvarvet i Göteborg för en omfattande renovering. Ingen visste då att Pater Nosterfyren var en ruin. Fem år senare skulle fyren lyftas tillbaka till sin ursprungsplats med samma kran och efter otroliga insatser av många inblandade.

Nu är siluetten tillbaka, är den spontana kommentaren från befolkningen i Marstrand, Rönnäng och Skärhamn, och från alla som seglar förbi.

– Från början hade vi räknat med en reparationskostnad på 6,5 miljoner kronor, berättar Krister Andersson, förvaltare på Statens fastighetsverk. När vi fick kunskap om fyrens verkliga skick steg summan till över 20 miljoner kronor. Projektet lades i malpåse.

Tack vare Bohusläns museums engagemang togs projektet upp på nytt. En projektledare, Agneta Olsson, anställdes för att driva projektet vidare och utreda om olika möjligheter för resurser och ekonomisk hjälp. En ansökan inlämnades till EU-projektet LEADER + Carpe Mare. Pengar beviljades och genom det stora engagemanget från så många har det omöjliga åstadkommits. Pharmadule Emtunga kom in i projektet 2004 och har varit en viktig privat aktör i projektet. Den 3 juli 2007 var den stora dagen då Pater Noster återigen tog plats på Hamneskär, med självklar hjälp av Samson.

I drygt 30 år har den ideella föreningen Pater Nosters Vänner kämpat för sin fyr med Pelle Stavfelt från Klädesholmen i spetsen. I styrgruppen för projektet har Hans Manneby varit ordförande, tidigare chef för Bohusläns museum och i dag vd för Västarvet. Det var de som företrädde människorna som inte ville ge upp. De förstod att det handlade om att skapa partnerskap och samverka mellan olika kompetenser om projektet skulle ros iland.

– Samtidigt som restaureringen av fyren drogs igång började vi på Statens fastighetsverk att ägna oss åt byggnaderna på ön, berättar Krister Andersson. Bebyggelsen på en fyrplats är viktig. Det var här som fyrmästaren, fyrbiträdet och fyrvaktaren med sina familjer bodde. På Hamneskär har vi restaurerat bostadshuset och skapat bra möjligheter till övernattnig. Vi har även inrett ett enklare kök med en trevlig matsal. För konferenser har vi restaurerat uthuset. Här behövdes större ingrepp. Huset är nedmonterat och uppbyggt igen med bra isolering och tätning. Bjälklaget och den ursprungliga fasaden är återställd.

– Det har inte varit lätt att hitta entreprenörer i denna överhettade marknad som ville utföra arbetet till ett rimligt pris på detta utsatta läge, berättar Krister Andersson. De första anbuderna fick vi in före semestern 2006. Kostnadsnivån var för hög för att kunna ge en skäligen hyra till en eventuell restauratör. Vi fick gå ut med en bantad version under hösten och kunde därefter börja arbetet i slutet av november.

– Nu har vi hittat en medelväg där aktören har möjlighet att bo in sig för en fortsättning i olika etapper och utifrån bärkraften av verksamheten.

Ön är mycket svårtillgänglig. Trots detta har några hyresgäster hyrt här under åren.

– En del i projektet är att göra ön mer tillgänglig, berättar Krister Andersson.

Fyrtornet står åter på sitt fundament på Hamneskär.

Fyrplatsens byggnader har restaurerats och ger nu möjlighet till övernattnig och olika verksamheter.

Den 27 juni låg Pater Noster på sin pråm förtöjd nedanför Göteborgsoperan i centrala Göteborg där tusentals göteborgare passade på att inspektera det nyrenoverade fyrtornet.

T.h. En stor svärm av fritidsbåtar omgav fyrtornet på dess väg upp längs kusten.

Vattnet vid Pater Noster-skären lämpar sig väl för ostronodling – en av de verksamheter som den nya hyresgästen på Hamneskär kommer att bedriva.

Det är både svårt att angöra ön och att förflytta sig på den. I dag är det i första hand mindre båtar som klarar att angöra hamnen säkert. Det är viktigt att fyrplatserna är tillgängliga för allmänheten. Det handlar om ett existensberättigande.

SPÄNNANDE HISTORIK

Gustaf Heidenstam var ingenjör och anställd av Lotsverket för att leda utbyggnaden av fyrväsendet i Sverige. Under ett besök på västkusten 1863 utarbetade han en plan över byggandet av fyror i området. Måseskär stod klar 1865, Väderöbod 1867 och Hamneskär 1868. Pater Nosterfyren på Hamneskär blev den mest kända och var den ståtligaste av fyrrarna.

Det var inte lätt att uppföra en fyr på en liten ö långt ut till havs. Det var både riskabelt att transportera byggmaterialet till ön och att genomföra själva bygget. Den typiska fyren i fackverkskonstruktion av järn användes första gången på Sandhammaren. Konstruktionen var lätt och flexibel och passade utmärkt vid besvär-

liga grundförhållanden som till exempel sand eller poröst berg. År 1869 fick Heidenstam patent på två typer av järntorn, dels det öppna pelartornet och dels ett mindre som kläddes med valsade järnplåtar. Järntornen tillverkades på mekaniska verkstäder och genom detta förkortades byggtiden av en fyrplats från två år till ett år. Dessutom kunde man demontera och flytta fyren vid behov. Beställningen av Pater Noster gick till Trollhättans Mekaniska Verkstad, Nydqvist & Holm, känd under namnet NOHAB.

UPPMÄRKSAMMAD KONSTRUKTION

Konstruktionen utgörs av en mittpelare som är stöttad av järnstänger som hålls ihop av vertikala och horisontala balkar och förband i ett system. För att staga konstruktionen hålls de olika sektionerna ihop av diagonala krysstag. Lanterninen är vitmålad med ett kupoltak som slutar i en knopp. Under kupoltaket finns gjutna lejonhuvuden i brons.

Lanterninen, fyrmekniken och linsapparat

paraten var importerade från Frankrike. Den ursprungliga linsen var en så kallad första ordningens lins som, vid automatiseringen 1964, byttes ut till fjärde ordningens lins. Fyrmaskineriet genomgick flera förändringar genom åren, från rovljelampa till fotogenlampa och till fotogenglödljus för att sedan bli elektrifierat i mitten av 1900-talet. I samband med att fyren släcktes och renoverades tog man bort linsapparaten och gav därmed möjlighet för turister att besöka lanterninen och uppleva den storslagna utsikten över havet.

På 1800-talet hämtade ingenjörskonsten sina förebilder ur historien, och estetikerna var minst lika viktig som de tekniska egenskaperna. Det ser man i industribyggnader, broar, stationshus, vattenkraftverk osv. Det var genom de estetiska detaljerna som den moderna tekniken skulle lyftas fram. Pater Noster är inget undantag utan har fått en fantastisk utsmyckning. I entrén möter klassiska kolonner. Fyraltanen har en konstfullt genombruten

golvlister och hålls upp med gjutna vackra ornamenteringar. Från altanen går en trappa ner till en balkong som även den är utsmyckad med ett vackert järnräcke. För de konstnärliga detaljerna står arkitekten A. T. Gellerstedt, sedermera känd som professor i arkitektur vid KTH i Stockholm och chef för Överintendentsämberet – SFV:s föregångare.

Problemet med järntornen finns framförallt på västkusten, där fyrarna på grund av klimatet samt västerhavets salt angrips extra hårt av rost och med korta intervaller måste underhållas och målas om. Och det har man gjort genom åren, målat med tjocka lager. När man nu hade möjlighet till en ordentlig teknisk undersökning kom det fram att fyren var värre angripen än vad man från början hade trott.

STRATEGISKT BESLUT OM RENOVERING

– Pater Noster har genomgått ett flertal renoveringar genom åren, berättar Lars Rydbom, byggnadsantikvarie på Bohusläns museum i Uddevalla. Den senaste

stora renoveringen skedde mellan 1979 och 1980. Sjöfartsverket hade då velat riva fyren men engagemanget från befolkningen i Bohuslän var stort för ett bevarande. Man tyckte då att det var lämpligt att Bohusläns museum tog över ansvaret och förvaltningen av fyren. En mindre renovering genomfördes så sent som 1990.

– Redan 1997 började vi titta på fyren, berättar Lars Rydbom. Då hade Pater Noster varit avbemannad och automatiserad sedan 1964 och helt släckt sedan 1977. Vi kunde inte se några påtagliga skador. Det rann lite rostvatten från ett av fyrbenen, men det var allt. Man var ändå medveten om att en renovering var nödvändig om fyren skulle stå kvar på Hamneskär.

En konstruktion av järn på västkusten med allt salt sätter sina spår. Den ursprungliga konstruktionen hade dock klarat sig bra. Det är infästningar samt de senare renoveringarna som orsakat problem. Man har till exempel lagat med plåt på plåt och inte sett till att det varit tätt emellan, vilket medfört att det kommit in

vatten och kondens med rost som följd. Samtliga infästningar var utmattade.

– Vi gjorde en upphandling och fick in offerter på att restaurera fyren på plats. Vi insåg efter hand att det bästa arbetet skulle göras på land. Prismässigt skulle inte skillnaden bli stor. Däremot skulle kvaliteten på en renovering bli mycket högre.

Klockan 11.00 tisdagen den 30 juli 2002 lättade Pater Noster från sin plats på Hamneskär. Med hjälp av Samson transporterades fyren in till Stansvik i Rönnäng. Man räknade då med att renoveringsarbetet skulle ta cirka ett år.

VETENSKAPLIGT INTRESSANT

Den ursprungliga järnkonstruktionen var behandlad med varm järnförzinkning, en teknik som fanns i Frankrike på 1830-talet men som man inte trodde hade kommit till Sverige på 1860-talet. Detta blev nu vetenskapligt intressant då Pater Noster hade den första varmförzinkningen i Sverige. Man var ändå förvånad över att det inte hade rostats mer än det gjort. Genom

På Hamneskär var fundamentet förberett och redo att ta emot fyrtornet.

På eftermiddagen den 3 juli återbördade den 75 meter höga pontonkranen Samson fyrtornet till Hamneskär. Ett 70-tal inbjudna gäster hade väntat i regnet sedan morgonen på att få se lyftet som blivit fördröjt på grund av det dåliga vädret.

Längst t.h. Det var ett precisionsarbete att få den 120 ton tunga fyren på plats.

hjälp från Sveriges Tekniska Forskningsinstitut (SP) fick man grepp om järnkvaliteten och kunde konstatera att materialet i sig hade mindre rostbenägenhet än en modern stålkonstruktion.

Den ursprungliga konstruktionen är bra men det är renoveringarna som är alarmerande. Det kan ha att göra med att ett gammalt material möter ett nytt material. En tredjedel av fyren blåstrades och projektets referensgrupp kring tekniska frågor var enig om att det bästa var att plocka ner fyren helt och hållet.

Tyvärr är det mycket som kan döljas under målarfärg. Vissa ställen var helt söndervittrade och för infästningarna mot den centrala delen fanns inget kvar att skruva i. Det är viktigt att framöver hitta sätt att förebygga kommande rostangrepp, till exempel möjlighet att spruta färskvatten på fyren mot saltet en gång per år.

– Fyrplatsen Hamneskär har förklarats som riksintressant för kulturmiljövården

berättar projektledare Agneta Olsson. I en nyligen publicerad fyrintivering kallas Pater Noster för 'Kungen bland fyror'. Fyren har ett så starkt lokalt stöd att vi är säkra på att det alltid kommer att finnas krafter som kommer att bevara fyren.

– Samarbetet mellan det privata engagemanget, de ideella organisationerna och den offentliga verksamheten är unik och har varit en förutsättning för detta lyckade projekt, säger Agneta Olsson.

En viktig privat finansiär i projektet har varit Pharmadule Emtunga, med specialitet att göra specialfabricerade byggnationer inomhus. Ett perfekt upplägg för Pater Noster, där varje del fick undersökas. Så mycket som möjligt av den ursprungliga konstruktionen har sparats och restaurerats.

Marknadsföringen har varit betydelsefull. En fast utställning om fyren har funnits på Bohusläns museum. Intresset är dessutom stort över hela landet. En fyr som restaureras och tänds, när så många

ska släckas, skapar intresse och engagemang.

– Aktören som har anlits för att bedriva verksamhet är Karl-Johan Smedman med sitt företag Ostrea AB med inriktning på ostronodling och konferens- och utbildningsverksamhet inom havsbruk.

EFTERTRAKTAD PRODUKT

Vattnet vid Koster och utmed Bohuskusten håller mycket hög kvalitet för odling av ostron. Östersjöns vatten med högt näringsinnehåll möter det salta vattnet från Nordatlanten som späds på med färskt sötvatten från Göta älv.

– Det innebär extremt bra förutsättningar, berättar Karl-Johan Smedman. Plankton trivs bra vilket gör att alla vattenfiltrerande djur har god tillgång på mat. Så har det varit i 100 000 år. Det finns bara en hake – ostron fortplantar sig bara i varmt vatten. Därför måste vi skapa kläckerier.

Ett kläckeri finns i dag på Sydkoster.

I en 250 meter djup vik – Kosterrännan – där två kontinenter möts, finns ett stabilt vatten och på denna plats tas vatten upp från 40 meters djup till kläckriet. När larverna är kläckta sprids de utmed hela Bohuskusten. Den art som bildas hör till de mest exklusiva.

– Jag fick kontakt med Statens fastighetsverk som sökte hyresgäster för att driva en lämplig verksamhet på Hamneskär. Genom att husen är renoverade, och här finns möjlighet både till övernattninng och kursverksamhet, bygger vi nu med hjälp av statsbidrag upp en ettårig KY-utbildning, en kvalitetsutbildning för havsbruk.

Året är därmed täckt med verksamhet. Höst, vinter och vår bedrivs utbildningsverksamhet – under våren även konferensverksamhet – och under sommaren turistverksamhet.

– Vår idé är att lägga ut uppdraget att odla ostron till sjöbönder, för att sedan köpa tillbaka skörden för vidare export, i första hand till Frankrike. I Frankrike

äter man i genomsnitt 40 ostron per person och år, att jämföra med Sverige där vi äter 0,2 ostron per person och år, berättar Karl-Johan Smedman.

FYREN TÄNDS ÅTER

I samband med Pater Nosters ankomst till Hamneskär den 3 juli överlämnades nycklarna högtidligt till Statens fastighetsverk, som har en femårsplan för fyrplatsen med fokus på en fulländad besöksplats.

Återkomsten av Pater Noster har inte lämnat någon oberörd på västkusten. Det började den 27 juni 2007 då fyren i nyrenoverat skick bogserad av en pråm lämnade Arendalsvarvet vid Göta älvs mynning för sin färd till Göteborgsoperan. Sällan har man skådat en fyr så långt inne i Göta älv. Färden gick vidare till Marstrand den 29 juni. Visningar och arrangemang avlöste varandra. Söndagen den 1 juli fortsatte färden till Rönnäng på Tjörn. Det var härifrån som den gigantiska pontonkranen Samson lyfte fyren för att sätta den på

plats på Hamneskär, där fundamenten var väl förberedda. Klockan 18.00 den 3 juli fick Pater Noster åter sitt fäste.

Efter en otroligt regnig dag, men med rätt vind för transport, sken solen upp, precis vid angörandet, och bekräftade många års arbete med sina försiktiga ljustrålar över ett unikt projekt.

Prismor till fyrtornet, som är identiska med de ursprungliga, har hittats i Norrköping och installerats. Fyren kommer inte att ha en nautisk funktion för de större fartygen men säkert för de mindre. Fyren kommer att signalera som förr med en intervall på 15 sekunder, där den är släckt 12 sekunder och tänd 3 sekunder. Fyren tänds på Bokmässan i september på Svenska Mässan i Göteborg då landshövding Göte Bernhardsson trycker på knappen. Då står människor i Marstrand, Rönnäng, Åstol, Dyrön, Tjuvkil, Skärhamn och Klädesholmen på sina klippor och väntar på ögonblicket då Pater Noster åter tänds. **KV**